

Сергій Тарадайко

Власність і перверсія

Отже, відбувається ніби своєрідна заміна.

З.Фройд. Вступ до психоаналізу

Ми постійно чуємо слово «корупція» та заклики до рішучої боротьби. Ця біда виглядає такою начебто зрозумілою, що спосіб її подолання здається дуже простим (аби вистачило бажання). Та, незважаючи на великі зусилля, треба визнати, що нічого не змінюється. Й може постати сумнів: а чи справді ми розуміємо природу тої корупції?

Найперше варто сказати про стосунок її до влади, та маємо врахувати, що будова нашої влади доволі штучна і суперечлива, бо цілком європейські, здавалося б, «інституції» накладаються на традиції перебування в імперії. Причому в імперії, що влаштована за канонами цілком «азійської деспотії»... Це й не дивно, коли зважати на три з половиною століття (!) «московіади».

Щоб осмислити такий спадок, очевидно, варто позначити його витoki. Цікаво, що посилення саме князівства Московського відбулося за панування ще Золотої Орди; власне, звідси вся російська державність і набула надалі свій устрій. Якнайбільше це виявлялось у зосередженні влади в одних руках. Але важливим є й інше. На відміну від класичного типу «східної деспотії», що збудувався на землеробстві, господарство в ординському світі трималось на кочовому тваринництві. За цими зразками буде складатися й майбутня політика, й розуміння всього життя.

Пасовище швидко виснажується й важливо знайти нове. Саме звідси походить і загарбання територій, і звичка сприймати сусідські землі за сферу своїх інтересів. Якщо знову згадати про землеробство, то воно передбачає певну ділянку з ясно визначеними межами. Ці межі грали конче суттєву роль у появі правових основ існування, – ділили на своє та чуже, на те, що можна, й те, що не можна. Кочівнику ця межа не потрібна й, по суті, не зрозуміла, тому надалі не потрібне й не зрозуміле буде право.

До речі, це випасання, де худоба має коритися людині, наче підказує зразок усього суспільства. З одного боку, це згадане вже зосередження влади в одних руках, але з іншого, на диво, сказати б, «отароподібне» населення; його легко спрямувати куди завгодно та примусити до мовчазної покiрності. Тут окрема й особисто вільна людина виявляється чимось рідкісним.

А звідси впливає важливий висновок. У суспільстві, де здавна немає ні вільної людини, ні правового способу захисту, по суті, немає *власності*. Тут усе перебуває в розпорядженні деспота чи держави. Показово, що навіть у ХХ сторіччі, коли народу запропонували дитячу казку про «комунізм», – ішлося знов-таки про суспільство, що позбавлене власності...

На відміну від азійської деспотії, в Європі право власності, навпаки, стає найсуттєвішим. І варто підкреслити, що це право вважалося за прикмету саме вільної людини. Наприклад, у Джона Лока (до речі, це ледве не батько суто західного погляду на суспільство) зазначається, що найперше людина має власність «у своїй власній особі»; він описує власність, «яку для людини становить її особа, так само як і її майно»¹. Напевне, таке бачення здається доволі дивним, але насправді воно природне.

Це засвідчує, приміром, і сама мова: недаремно ми кажемо, ніби чули на «власні» вуха чи вчинили на «власний» розсуд. Або дехто буде присутній своєю «власною» персоною. Певна річ, ідея власності самого себе це думка Нового часу, коли після Середньовіччя, доби суцільної васальної залежності, бути вільним означало вже самому собі належати й собою розпоряджатися. Ці настрої зустрічаються де завгодно. – Коли, скажімо, лібертен у де Сада запевняє свою вихованку, ніби та має право на будь-які насолоди, він одразу зауважує те саме: «Тіло належить тобі й лише тобі»².

Та насправді тут усвідомлене щось явно доісторичне – дуже глибоко закладене в естві почування тіла *своїм*. Адже саме таке чуття й визначатиме ще природні витoki власності, чи на Заході, чи на Сході... Зовсім інша річ, якщо саме на Заході це сприймалось як основа всього життя. Хоча на Сході було пригнічене.

До речі, коли й надалі шукати витoki власності, то й «вибір об'єкта» (терміни Фрейда) буде суто природним. Отже, візьмемо доволі цікаве місце зі «Вступу до психоаналізу» й уважно перечитаємо: «В сина, коли він іще маленька дитина, починає розвиватись особлива ніжність до матері, яку він вважає за свою власність (*sein eigen*), а в батькові син починає вбачати суперника, що заперечує його право абсолютної власності (*Alleinbesitz*)...»³

У наведеному фрагменті добре показана суть Едіпового комплексу. Можна, звісно, сприймати його критично, приміром, як у Дельоза й Гваттарі, що прямо виступали проти «затятої едіпізації»⁴. Та підкреслимо зовсім інше, не торкаючись Едіпа: ці стосунки визначаються саме термінами власності, помилитися неможливо.

Таке ставлення до матері виникає з її ролі при годуванні. Й не дивно, що спочатку дитина, за тим-таки Фрейдом, обирає своїм «об'єктом» її груди. Вже звідси можна висунути припущення, що найглибша природа власності пов'язана саме з їжею. Тут і справді відбувається ще природне привласнення та за-своєння. Й усе, що назбиране чи здобуте для харчування, безсумнівно, буде вважатися за *своє*... Не потрібно довго доводити, що згадане почуття буде посилюватись голодом, а він є вирішальним інстинктом у забезпеченні виживання й, власне, життя.

¹ Лок Дж. Два трактати про врядування. – К.: Основи, 2001. – С. 145, 223.

² Маркіз де Сад. Філософія в будуарі. – К.: Клубук, 2016. – С. 72.

³ Фрейд З. Вступ до психоаналізу. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2015. – С. 206.

⁴ Дельоз Ж., Гваттарі Ф. Капіталізм і шизофренія: Анти-Едіп. – К.: КАРМЕ – СІНТО, 1996. – С. 68.

Тобто десь у нашій природі присутня потреба власності, й на Заході, переважно на цій основі збудоване все суспільство (певне, тому воно й стало таким успішним). – Але на Сході сталось інакше, бо виникла суперечність уже розглянутої потреби й особливих умов існування.

З одного боку, деспотія не дозволяла набути власність у «західному», так би мовити, розумінні, та з іншого, ця потреба була настільки глибинною, що, напевне, мала, зрештою, проявитись. І знову не зайве згадати Фрейда. Недаремно його найперше цікавили ті бажання, що не могли задовольнитись у природному вигляді. Тож у Фрейда часто трапляються слова «заміна» чи «замінник» (*Ersatz*). Адже все людське життя це невпинний «вибір об'єктів», і добре, коли той вибір є природним. У випадку ж, якщо це стає недосяжним, ітиметься про заміну, що здебільшого матиме вже «сурогатний характер...»⁵ Отже, з'являється перверсія, тобто збочення.

Та все це ще досить уможлядно. Й для того, щоб уявити собі, що саме було «заміною» власності, треба глибше відчутти суть отої «східної деспотії». Причому не накидати цьому суспільству чужі для нього схеми чи поняття. Приміром, як у Маркса, з його поняттям «азіатського способу виробництва». По суті, східне суспільство не вкладалось у відому схему «формацій», і тому з'явилась ідея включити його хоча б у тематику «виробництва». Втім, і це виглядало доволі штучним...

Адже східна деспотія, на відміну від Європи (з її схильністю до змін), як відомо, була занадто статичною, тим більше й самого деспота не цікавили жодні зміни. Йому потрібне було тільки збереження, і найперше, своєї влади. Цей режим особистої й неподільної влади був і справді визначальним.

Уже звідси походить одна дуже прикметна річ, адже подібні держави мали безмежну територію й велику масу населення. Тому здійснювати владу (в її персональному розумінні) було, звичайно, неможливо. Тобто деспоту потрібні були численні представники, що виконували б обов'язки керування на місцевому рівні. Це найкраще помітно при захопленні територій: «Скрізь, де проходить деспот та його армія, їхній почт становлять лікарі, священики, писарчуки, функціонери»⁶.

Тут утворилася така будова суспільства, коли вищою його верствою були саме *чиновники*. До речі, зазначимо, що на Заході, де здавна домінували стосунки власності, й самі соціальні класи постали за майновою ознакою. – На Сході було по-іншому. Бо здавна домінували стосунки влади, тому спосіб і механізм її виконання, тобто «державний апарат», уже відразу вивищувався над оточенням. А всі державні службовці ніби поєднувались у своєрідному привілейованому «класі». Ще й різко протиставленому до решти суспільства. Бо, потрапивши до такої спільноти, – хай на найнижчому її рівні, – людина вже немовби долучається до влади. Й отримує перевагу над отими простими, що називається, людьми.

⁵ Фрейд З. Вступ до психоаналізу... С. 309.

⁶ Дельоз Ж., Гваттарі Ф. Капіталізм і шизофренія: Анти-Едіп... С. 203.

Таким чином і виникає «заміна» тієї власності, що справді недосяжна за деспотичного ладу, – це *посада* в апараті держави. Щиро кажучи, спочатку може здаватися, що власність і посада занадто різні, бо потреба набувати й використовувати майно дуже природна й персональна. Посада ж є, звичайно, чимось явно знеособленим. Адже це тільки *місце* в ієрархії здійснення влади. Та варто згадати, що займає таку посаду жива конкретна людина з усіма її нахилами й особливостями.

Напевне, має з'явитися запитання: чи можна говорити про чиновників як ознаку саме східної деспотії? Хіба мало чиновників у західній бюрократії? Не менше, проте справа тут у різниці. Бо на Заході вже здавна визнавалася, певне, вища за всіх «інстанція», без якої не можна врегулювати ті суперечки, що виникали між вільними, й тому рівними за правами людьми. Це Закон... Отож і західна держава була за сутністю *правовою*. Тому тутешні чиновники не могли стати найвищою верствою, бо виконували, фактично, тільки суто регулятивні й технічні функції.

На Сході не з'явилося ні вільної людини, ні самого поняття «права». Тому влада, що була тут абсолютною, розглядала своє населення лиш у сенсі збору податків і придушення непокори. Тож її численні чиновники не просто вирізнялися з основної маси людей – вони справді були доволі закритою й панівною частиною цього суспільства.

Та навіть і за східної деспотії певне «право» все ж існувало. Це право посідати свою посаду. Зрозуміло, що стосувалося воно знов-таки чиновників і вважалося ними, звісно, за головне. Щось отримати від азійської деспотії можна тільки за згоди самого деспота, для цього потрібна лиш необмежена й безумовна лояльність. Якщо згадувати про витоки, то прикметним є ритуал, який виконували в Орді при наближенні до хана. – Підповзти накарачках і поцілувати пантофлю, – саме так і здобували ханський «ярлик», оту грамоту, що давала певні права й повноваження.

Ця принизлива процедура вже відразу ніби підштовхує до перверсії. Набувши такого досвіду, людина буде й надалі відтворювати це по-ложення. Звичайно, в оберненому вже вигляді, стосовно всіх під-леглих і за-лежних... Ясна річ, у суспільстві, побудованому на владі, певна посада сприймалася ніби дуже вигідне місце в отому світі, й не дивно, що, здобувши таку посаду, людина вже вперто за неї трималась, бо не бачила тут інших можливостей, аби вийти зі стану повного безправ'я.

До речі, така посада позначалась і суто зовнішніми рисами: ще здавна всі чиновники вирізнялись і своїм одягом, і зачіскою, й відомими, сказати б, аксесуарами. Та навіть і говорити про давнину? Хіба не кожному знайомі дивні враження при відвідуванні «кабінету»? Його двері щільно причинені, треба тихо постукати й увійти ніби пригнувшись. Адже доводиться заважати надто поважній особі своїми, смішно сказати, справами. Вже всередині ми відразу бачимо «стіл», який має незвично великі розміри й суцільно вкритий цілими стосами паперів. Ясна річ, аби відвідувач усвідомив, яка насправді завантажена ця людина...

Не можна не згадати й доволі примітне «крісло» з високою спинкою, що потрібна, певне, для того, щоб обличчя чиновника було видне саме на тлі цієї спинки. Й виникає таке враження, що чиновник є невід’ємною частиною цього крісла та кабінету. Посадовець, як ніхто, розуміє: за межами кабінету чи, точніше, власне, посади, він і справді *ніхто*. Тому найперше намагається ніби втілити свою присутність у наочних аксесуарах. Приміром, у табличці, що вивішується на двері.

При цьому й сама посада набуває дуже помітної наочності й так само здається тісно поєднаною з окремим її «володарем». Адже згадані тут ознаки своєрідного, так би мовити, фетишизму тільки підтверджують ідею про те, що посада стає заміною власності. Бо чиновник і справді вважає таку посаду саме своєю; більше того, вважає подібний устрій за дещо майже природне. Це влучно відзначено в Еміля Чорана (Сьорана): «ще до нашого народження нам готують *посаду*: в той час, поки живемо в утробі матері, створюються наші кар’єри»⁷.

Певна річ, якщо дійсно вважати посаду своєю, то «своїми» постануть і надані нею можливості, бо відразу знайдуться люди, що готові «подякувати» за сприяння з боку чиновника. Причому для нього самого це виглядатиме важливою й невід’ємною стороною його посади.

Не дивно, що згодом у посадовця збираються певні кошти, й нерідко досить великі. Відповідно, може, найпершою рисою для визначення корупції стає надто значна різниця між офіційними доходами й реальними статками. При цьому здобуті кошти тримають у дуже надійних валютах або, приміром, у нерухомості, тобто йдеться про всіма визнані форми власності. Саме тут остаточно вже виявляються майнові мотиви посади.

Не можна, звісно, вважати, що цього немає на Заході. Для прикладу нагадаймо про міркування Макса Вебера щодо схильності людей до наживи, й зокрема, про його список, – у дотепному стилі Борхеса, – де трапляється таке бажання: «...серед кельнерів, лікарів, візників, художників, кокоток, корумпованих чиновників, солдатів, розбійників, хрестоносців, відвідувачів гральних будинків, жебраків...» Адже «прагнення набувати» (можна знову згадати Фрейда й зазначений «вибір об’єкта») притаманне для різних людей «усіх часів і всіх народів»⁸.

Але Захід уже віддавна спирався на правове розуміння свого життя. Крім того, саме хабарництво сприймалося тут як одне з кричущих порушень, які руйнують основи всього суспільства. Бо справа чиновника це виконувати всі визначені законом і державою процедури. Тож якщо такий посадовець отримує певні кошти за порушення процедури, біда не так у його збагаченні, як у прямому підриві самого принципу правової, власне, західної держави. – Це, по суті, державний злочин, і потрібно відзначити, що чиновник, як ніхто, це розуміє й усвідомлює...

⁷ Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї. – К.: Грані-Т, 2011. – С. 38.

⁸ Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К.: Основи, 1994. – С. 22.

Не так у суспільстві, похідному від азійської деспотії, бо держава тут існувала для збереження влади, й тому найменше дбала про право. Звичайно, за тих умов у чиновника, що прагне нагріти руки, не було такого враження, ніби це щось особливе та неприйнятне.

Більше того, треба згадати: тут ідеться про суспільство, що походило від азійської деспотії певного вигляду, від Орди, власне, держави кочівників. Отож їхній шлях існування це пошуки пасовища й нескінченне випасання своїх отар і табунів. А відтак і чиновник, якнайперша фігура східної деспотії, лише наслідує такі дії – здобуває певну посаду й надалі тільки «пасеться»... Все звично й дуже природно.

Й зазначимо, що цей устрій вибудовується за владною «вертикаллю», тобто цілком ієрархічно. Для посадовця немає сумніву: він отримує й займає свою посаду тільки за згодою начальства. Тому, звісно ж, і виникає бажання, не відкладаючи, показати свою корисність і, скажімо, передавати «нагору» частину коштів, отриманих на посаді. – Це, звичайно, зразу змінює ситуацію. Бо діє вже не той окремий чиновник, а такий собі механізм або «система»... Тепер у чиновника вже тим паче не з'явиться думка, що, збираючи ці хабарі, він аж надто порушує звичні норми. Він і справді відчуває себе частиною, причому досить істотною, вже згаданої «системи». Та й система захищатиме цю людину, бо, по-перше, не буде втрачати частку своїх доходів, а, по-друге: чи варто звільняти того, хто може винести назовні такі секрети?

Тобто дійсно складається дуже закрита суспільна верства, що на тлі суцільної бідності, звичайної для деспотії, найперше дбає про свій добробут. І це знову ж таки спільний інтерес, а не настрої певних осіб. Адже відомо, приміром, які поширені тут особливі привілеї для чиновників, і починається все з їжі (згадаймо ще й досі знайому практику «пайків» і закритих їдалень); отже, думка про харчування, де й варто шукати витoki власності, таки має певні підстави.

Та, звісно, головне джерело збагачення – це хабарництво, причому це не просто винагорода за певні «послуги». Бо треба не забувати, що чиновник опікується й державними коштами: збирає чи спрямовує на різні потреби... Не дивно, коли щось і прилипне йому до рук. Але, напевне, найцікавішим є той випадок, який дуже розповсюджений і сьогодні, бо, спрямовуючи кошти на закупівлю товарів і виконання робіт, отой чиновник обирає (чи суттєво впливає на вибір) і постачальника чи виконавця. Тому, звісно ж, обираються саме ті, хто потім, отримуючи ці гроші, повертає певну частину чиновнику, ніби дякуючи за «правильний» вибір.

Отже, бачимо ситуацію, де чиновник, який справді розпоряджається суто державними грошима, хай там як, а перетворює ці кошти на свої власні. Й усе це – завдячуючи посаді. Хоча варто відзначити, що згадана комбінація не може відбутися без участі постачальника, – тобто того, хто залишається поза межами, власне, чиновницької касти. Бо насправді ці двоє, посадовець і постачальник, інтимно, можна сказати, пов'язані. Зберігти свої секрети чи, навпаки, «погоріти» вони можуть лише разом...

Очевидно, що, незважаючи на закритість отої чиновницької верстви, такі відносини пов'язують її з іншими верствами. Це й не дивно, бо корупція саме там і виникає, де людина з апарату держави може «вирішити питання» зовсім іншої, сторонньої для системи людини. Таким чином, у цьому колі перебуває все населення. Більше того, відносини, де посаду використовують, аби мати відчутну вигоду, поширюються й за межі, власне, чиновництва. – Мова про «якісь інші соціально значимі чи просто вигідні місця, аж до посад університетських професорів включно»⁹. Тільки що там оті «професори», коли навіть сантехнік і медсестра не соромляться натякати на необхідність особистої, так би мовити, нагороди.

Це суспільство, де здавна були відсутні правові й майнові механізми для захищеності людини. Тут і справді переважало дещо спільне й суцільне, власне, суспільство, тож отримати певний захист у цьому світі було можливо лиш отримавши своє «місце». Воно дійсно стало заміною, хай сурогатною, власності й засобом існування...

На підтвердження можна взяти дуже поширений і сьогодні різновид отого стану, де людину годує місце в ієрархії. Згадаймо про так звані *звання*. Не будемо говорити про військові звання, тут ієрархія необхідна за суттю. Зовсім інша, напевне, річ, якщо цілком офіційні начебто «титули» надаються в освіті, науці, культурі, мистецтві й де завгодно... Бо з'являється ціла купа «доцентів» і «професорів», або «заслужених» і «народних». Або «членів» якоїсь окремої спілки. Й саме лише це звання, незалежно від обдарованості чи творчості, забезпечує певні статки й певні можливості.

Не дивно, коли суспільство, де всі жили за рахунок якогось «місця», дуже поблажливо ставилось до хабарництва. Й насправді не вбачало в ньому великого проступку. Про це добре каже російський драматург Островський – у п'єсі, що має промовисту назву «Доходне місце»... «Що за слово хабарі? Самі ж його придумали, щоб ображати добрих людей. Не хабарі, а подяка!» Звичайно, подібні настрої поширені ще й тепер.

Особлива сила посади полягає в її повній офіційності й легітимності. Бо призначення відбувається за наявності підстави – чи наказу, чи свідоцтва, чи, скажімо, диплому (згадаймо ханський «ярлик»). Отже, можемо визнати, що посада це справді своєрідна заміна власності, бо власність є не стільки певною річчю, скільки *правом* її набути. Зовсім інша справа це гроші, набуті на хабарях. Адже кошти цього походження, поза сумнівом, є протиправні, тому, звісно, й не можуть отримати форму *власності*. Більше того, ці кошти треба ретельно приховувати. Й, можливо, тут якнайбільша й найчутливіша проблема для чиновників.

Ясна річ, їм хотілося змінити таке становище й отримати повноцінне право на власність. Отже, право й набувати, й володіти, й, нарешті, залишати комусь у спадок. І найперше, звичайно, дітям, аби дійсно створити верству, що пануватиме й надалі...

⁹ Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К.: Основи, 1998. – С. 81.

Недаремно тут інколи намагалися щось і справді змінити, й хоч якою була мета, проголошена для загалу, – йшлося саме про спробу владнати таки цю проблему. Востаннє за радянської доби подібна спроба «легалізувати» потребу власності відбулась у 80-х роках ХХ ст., за так званої «перебудови», втім, усі подальші події засвідчили, що суспільство, побудоване на підґрунті суто східної деспотії, не спроможне змінити свою природу. Й забезпечити право на власність (як і будь-яке право взагалі).

При цьому, до речі, постала нова можливість, яку надалі вподобали деякі люди, що зуміли зібрати великі гроші. – Тримати свої кошти на Заході. Відкрити власні рахунки чи придбати нерухомість. Отже, коло замкнулось. Адже, зрештою, з'ясувалося, що «власність» є саме *західною* реальністю, причому не тільки за походженням, але й за способом існування.

Тож осмислити тему «власності» можна тільки з оглядкою на Захід. Але, з іншого боку, бачимо, що суспільства, які виростили з азійської деспотії, не мали справжньої власності (бо не мали вільної людини й дійсного права). Й постала доволі збочена заміна тієї власності – посада, «доходне місце». Підґрунтя чи не суцільного хабарництва. Та важливо наголосити: на відміну від європейського розуміння, де корупція це найтяжче правопорушення, – йшлося саме про побудову всього суспільства.

Таким чином, якщо на Заході багато хто каже про корупцію в Україні, це, напевне, потрібно визнати. Та варто не надто вже покладатися на поради щодо способу подолання тої корупції, бо західне розуміння цього питання майже виключно кримінальне. Тому й рішення пропонується, так би мовити, відповідне: розслідувати й карати. Безумовно, така діяльність є важливою. Втім, обмежитись тільки нею не надто далекоглядно, – це, по суті, не змінює саму природу суспільства, що породжує ту корупцію, хоча, звісно, здійснити подібні зміни дуже непросто. І невідомо, чи можливо взагалі. Та починати треба, звичайно, з усвідомлювання проблеми.

*Запоріжжя,
зима 2017 – 2018*